

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10844144>

MAHMUD XO‘JA BEHBUDIYNING MA‘RIFAT YO‘LIDA XIZMATLARI

Mahmudova Odina Obiddin qizi

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Islomshunoslik yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Hamma o‘z tarixini ulug‘laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo‘q. Bu merosni chuqur o‘rganishimiz, xalqimizga, dunyoga yetkaza bilishimiz kerak.

Shavkat Mirziyoyev

ANNOTATSIYA

Ma‘rifat oqsagan vaqtda ilm tomon yo‘llovchi mayoq bo‘lib porlagan bobolarimiz o‘z ma‘rifat otashi bilan atrofidagi insonlarga ham yorug‘lik tarqatishga harakat qilishgani barchaga ma‘lum. Bu yorug‘lik shubhasiz ilm nuri edi. Ziyo taratish yo‘lida esa jonlarini fido qilishga qodir mard insonlar bo‘lishgani ularning siymolarini abadiy tarix zarvaraqlarida oltin harflar bilan muhrlanishining ham bir asosi bo‘ldi.

Kalit so‘zlar: Jaholat, qoloqlik, ilm-u ma‘rifat, yangilik.

ANNOTATION

It is known to everyone that our grandfathers, who shone as beacons of knowledge at the time of enlightenment, tried to spread light to the people around them with their fire of enlightenment. This light was undoubtedly the light of knowledge. The fact that there were brave people who were able to sacrifice their lives in the path of spreading knowledge was one of the reasons why their figures were sealed with golden letters in the eternal history.

Key words: Ignorance, backwardness, knowledge and enlightenment, innovation.

Turkiston jadidchilik harakatining rahnamosi Mahmudxo‘ja Behbudiyning ilmiy merosiga nazar tashlar ekanmiz, uni o‘ylantirgan eng katta muammo xalqning ilmsizligi oqibatida jaholat botqog‘iga botib qolgani va bu jaholat vaqt sayin o‘z domiga chuqurroq tortib borayotgani edi. Muallifning ta‘biri bilan aytganda: “Zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqa millatlarga poymol bo‘lur”. Garchand bu kabi undovchi, intilishga chorlovchi so‘zlari o‘zi uchun qazilayotgan choh ekanligini bilsada, millati uchun mardonavor olg‘a intildi. Bu achchiq haqiqatlarni esa Behbudiy o‘z maqolalari orqali arz etdi.

Shu o‘rinda uning “Jaholat dardlaridan” nomli maqolasi e‘tiborga molik, chunki aynan shu maqolasida xalqning ilmsizligini misollar bilan ochib bergan. Xususan, turkistonliklar o‘z ismlarini mustamlakachilar tomonidan buzib talqin qilinishiga jim qarab turgani, hatto shu qadar insonlarni g‘aflat bosib idoralarda ismlarini to‘g‘ri talqinini aytishsa ham qabul qilmay, buzilgan holatini ma‘qul ko‘rish darajasiga yetib kelganini zikr qiladi. “Yodgor” ismini “Jodigor”, “Fathulla”ni “Potxulla”, “Abduqodir”ni “Obduqodir” kabi. Naqadar achinarli bo‘lmasin, o‘z ismini asl holiga qaytarishni xohlamagan xalqni bir paytlar o‘z erki o‘zida bo‘lgan xalq holiga qaytarish Jadid bobolarimizga juda ham mashaqqatli ish bo‘lgan. Shunday bo‘lsa-da, yoshlarni savodli, zamonaviy ilm fandan xabardor qilish orqali ularni mustaqillikka undashgan.

Behbudiy bir qancha xorijiy mamlakatlarga qilgan safari unda g‘ayrioddiy taassurot qoldiradi. Sayohatlar orqali shuni angladiki, Turkiston xalqi juda ham nochor va zamondan ancha orqada qolib ketgan edi. U buni “Ox bonkalar bizni barbod qildi” nomli maqolasida “Boshqa millatlar bonka sababidan obod bo‘lur. Davlati va mulki ortur. Ammo biz, zohiran bonkalar sababi ila barbod va faqir bo‘lurmiz. Avvalgi bor mulkimiz qo‘ldan ketarki, muning asl sababi bonka emas, o‘zimizning tarbiyasizligimiz va donishsizligimiz va behisobligimiz hamda naf va zararimizni bilmaganimiz, jaholat va nodonligimizdandir”.

O‘z xalqiga ich-ichidan achingan Behbudiy xalqining hatto o‘z pulining tasarrufidan bexabarligini, to‘y va azaga hisobsiz mablag‘ini sarflashi oqibatida

banklardan qarz olib, uni to‘lay olmay xonavayron, uysiz, joysiz qolib ketganini yozib o‘tadi. Alalxusus, odamlar Haj safariga banklardan katta miqdorda qarz olib borayotganini yozib tanqid qiladi. Islom dinida ham Haj amalini moliyaviy jihatdan qurbi yetgan insonga farz bo‘lishi hadislar orqali ta’kidlangan. Yohud “Bizni kemirguvchi illatlar” maqolasida shunday yozadi: “Bizni kemirguvchi illatlar deganda, biror kasallikni gumon etarsiz? Yo‘q, andan ham yomonroq va andan ham tahlikali xonavayron va g‘arib etuvchi bir dard, biz turkistonliklarni inqiroz va jahannamg‘a yumalaturg‘on to‘y va maraka ismli ikki qattol dushmanni derman”. Bu kabi har zamonda dolzarb bo‘lgan masalalar jadid bobolarimizni ham tashvishga solgani bejizga emas. Negaki, bu marosimlarga sarflangan mablag‘larni ilm yo‘lida yosh avlodni zamonaviy ilm-fan va kasb hunar o‘rganishiga sarflanmaganiga jim qarab tura olishmagan. Hatto insonlar ushbu marosimlarda musobaqa qilish darajasiga yetib, bu ishning intihosida mol-mulkini, yer-joyini arman yahudiylarga sotib, yersiz vatansiz qolib ketishayotganini guvohi bo‘lgan. Alloh taolo Qur‘on Karimda “O‘z qo‘llaringiz bilan o‘zingizni tahlikaga otmangiz” kabi chaqirig‘i nafaqat u davr odamlarini, balki hozir yashab turgan davrimiz insonlarini ham hushyor tortishga undaydi.

Ma‘rifatparvar qahramonimiz xalq farzandlarini ilmi qilish yo‘lida bor imkoniyatlaridan foydalanadi va ushbu mashaqqat yo‘lida “Behbudiya” nomli kutubxona ochishga muvofiq bo‘ladi. Kutubxona uchun maxsus ishchi guruh tashkil etilgan bo‘lib, ular ikki smenada faoliyat yuritgan. “Turkiston viloyatining gazetasi”ning 1908-yil noyabr sonida “Samarqand kutubxona islomiyasi” nomli maqolasi bosiladi. Maqolada kutubxona va undagi mavjud asarlar, jurnal, gazetalar haqida batafsil ma‘lumot keltirilgan.

Ma‘lum bo‘lishicha, kutubxona jamg‘armasida to‘plangan kitob va risolalar o‘sha kezlarda 600 ta, gazeta va jurnallar esa undan ham ko‘p bo‘lgan. Agar pul ko‘paysa, diniy va dunyoviy kitoblarni yanada ko‘proq sotib olish, Istanbul va Kohirada nashr etilayotgan gazeta va jurnallarga obuna bo‘lish mumkinligini aytgan. “Turkiston viloyatining gazetasi” qariyb har bir sonida kitob sotib olib o‘qish imkoniga ega

bo‘lmagan kishilarda kutubxonaga qiziqishning tobora ortib borayotgani haqida xabar berib borilgan. Gazetaning 1909-yil 15-yanvar sonida berilgan ma’lumotga qaraganda, 2000 nafarga yaqin kishilar kutubxonadagi adabiyot va matbuot asarlaridan bahramand bo‘lganlar. Behbudiy kutubxonaning tashkilotchisigina emas, balki undan o‘rin olgan kitob va risolalarning ko‘pgina qismini muallifi ham edi.

Millat oydini xalq manfaati yo‘lida shunday deydi: “Agar biz diniy arboblarni tayyorlashimiz kerak bo‘lsa, Misrga, agar biz mamlakatni boshqaradigan, sanoatni, fanni, madaniyatni yuksaltiradigan kadrlarni tarbiyalashimiz kerak bo‘lsa, Yevropaning taraqqiy qilgan mamlakatlariga yoshlarni o‘qishga yuborishimiz kerak”. Uning bu orzusi vafotidan so‘nggina 1922-yilda ro‘yobga chiqdi. Chunki shu yili 70 nafar, asosan, buxorolik bo‘lgan yoshlarni Olmoniyaga o‘qishga yuborishadi. Behbudiy hayotining bosh maqsadi ham yoshlarni dunyo ilmidan voqif etish, ma’rifatli jamiyat qurish va o‘zbek xalqini mustaqil ko‘rish edi. Yangiliklar tarafdori sifatida yangi qo‘llanmalar yaratish bilan cheklanibgina qolmay, ilm yo‘lida teatr ochdi, yangi adabiyotga asos soldi, birinchi o‘zbek teatri uchun sahnalashtirilgan “Padarkush” pessasi orqali o‘zbek teatr tarixi boshlanadi.

Mustaqillik yillarda jadidlar otasi hisoblangan Behbudiyning ijodiy-ilmiy faoliyati, olimlar tomonidan keng o‘rganila boshlandi. Yozgan asarlari qayta nashr qilinib, kitobxonlarga taqdim etildi.

Ma’lumki, millat uchun ma’naviy tahdid kuchaygan, xalq ilmsizlik yo‘lidan ketayotgan vaqtda ziyolilar maydonga chiqadi. Mana shunday sharoitda millatni butunlay mahv etilish, o‘zligini asrab qolish, avlodlarni erk va ozodlikka, ma’rifat va taraqqiyotga yetaklash jadidlar nomi bilan tarixga kirgan Behbudiy boshliq millat fidoyilari zimmasiga tushdi. Xalq tashqi omil ta’sirida bo‘lgan murakkab vaziyatda o‘zligi, tarixi, ma’naviyatidan yiroqlashishiga qarshi turuvchi vaksina bo‘lib maydonga chiqishdi. Buning yana bir isboti sifatida “Behbudiya” kutubxonasidagi kitoblarning ko‘pgina qismi tarixga oid kitoblar bo‘lganligidan ham bilishimiz

mumkin. Millat oydinlari o'zlarining zahmatli, sermahsul faoliyati, ibratli va jasoratga to'la umr yo'li bilan ham har bir inson uchun hayot maktabidir.

Xulosa. Behbudiy yangilik tarafdorlari bo'lgan jadidchilar uchun karvonboshilik qildi. Biron ishni boshlash, unda birinchi bo'lish juda katta mas'uliyat, bilim va tajribani talab qiladi. Shunday zalvorli yukni o'z zimmasiga olgan va bu vazifani ortig'i bilan amalga oshirgan Behbudiyini chinakam qahramon deya olamiz.

Darhaqiqat, barcha jadidlar o'z davrida xalqni asriy qoloqlik va jaholatdan olib chiqishning yagona yo'li sifatida milliy matbuot va ta'limni yuksaltirishga alohida ahamiyat berishdi. Chunki ular mazkur sohalarning yutuqlariga katta umid bog'lashgan edi. Afsuski, tez orada yo'lga chiqqan qatag'on mashinasi jadidlarning ezgu maqsad, ezgu g'oyalari amalga oshishiga jiddiy zarba bo'ldi. Ular qisqa umrlari davomida qoldirgan juda ham qimmatli ilmiy-ma'naviy merosi, yozgan she'r-u ash'orlari, maqolalarning har biri XXI asr uchun ham muhim global muammolarga asosli yechimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA MANBALAR

- 1. Qosimov B. Turkiston Avtonomiyasi. – T.: Jahon adabiyoti, 2003. – 265 b.*
- 2. Qosimov B. O'zbek adabiyoti. – T.: Jadabiyoti, 2008. – 356 b.*
- 3. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. – T.: Ma'naviyat, 2006. – 280 b.*
- 4. ziyo.uz*
- 5. kutubxona.uz*